

КРЕМЕНЬ

Василь Григорович –
доктор філософських наук,
професор, академік НАН
України, академік НАПН
України, президент
Національної академії
педагогічних наук України,
президент Товариства «Знання»
України

УКРАЇНА ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ СУБ'ЄКТ: НОВА МЕТОДОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

**Рецензія на монографію С.І. Пирожкова,
Н.В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність
України: від потенцій до нового світогляду
і буття людини»**

Монографію С.І. Пирожкова, Н.В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» (Київ: Наукова думка, 2020) присвячено осмисленню цивілізаційної суб'єктності України – такого стану розвитку, коли наша країна сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Автори ставлять і вирішують проблему віднайдення ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії та геополітики, пропонують розробку гуманістичного цивілізаційного проєкту, який сприяв би гідній самореалізації людини. В роботі обґрунтовано необхідність формування нової системи безпеки в умовах гібридної війни, а також розглянуто євроатлантичний вектор як каталізатор суб'єктності України.

Наприкінці 2020 р. у видавництві «Наукова думка» побачила світ монографія Сергія Івановича Пирожкова і Назіпа Віленовича Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини». Це надзвичайно актуальна сьогодні наукова праця, адже зараз перед Україною стоїть низка геополітичних і економічних викликів, відповісти на які вона може лише як суб'єкт світової цивілізації.

Під цивілізаційним суб'єктом автори розуміють країну, розвиток якої зумовлений переважно внутрішніми, а не зовнішніми чинниками, що дає їй можливість відігравати на міжнародній арені роль повноцінного партнера чи сильного опонента, виходити на світовий рівень зі своїми економічними, військово-політичними, духовно-культурними здобутками. При цьому у книзі справедливо зазначено, що будь-яка країна в процесі свого розвитку може поставати як суб'єктом, так і об'єктом

історії, точніше мати домінанту першого чи другого. Історія таких держав, як Велика Британія, США, Іспанія, Німеччина, Туреччина, Росія, Китай, Японія, переконливо свідчить, що ці країни в різні періоди часу різною мірою проявляли себе як цивілізаційні суб'єкти.

Дослідники чітко визначають поняття «суб'єктність» як міру буття країни як суб'єкта. Суб'єктність країни вони осмислюють як стан її розвитку, коли вона сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Автори наголошують, що коли говорять про суб'єктність, то йдеться саме про цивілізаційну суб'єктність як стан органічної розвиненості всіх сфер суспільного буття і на цій основі — незалежності, свободи і суверенітету. Цивілізаційна суб'єктність — це така якість соціального буття країни, коли вона не просто є об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями своєї наукової, мистецької, релігійної і політичної еліти конструює власне цивілізаційне майбутнє, свій спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності і формулює справжні національні інтереси. Подібне конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни, — чинник автентичності цивілізаційної суб'єктності, а отже — її дієвості.

Не можна не погодитися з висновком, який роблять автори, що суб'єктність країни може бути меншою чи більшою, мінімальною або максимальною, слабкою чи сильною. Евристично продуктивною є ідея про те, що головним критерієм сили чи слабкості суб'єктності країни є здатність створювати власний цивілізаційний проєкт та втілювати його в життя.

Головний інноваційний потенціал монографії С.І. Пирожкова і Н.В. Хамітова полягає в розробленні нової методології, яка може бути корисною при осмисленні багатьох актуальних проблем соціогуманітарного знання сучасності. Зокрема, це дозволяє коректно визначити умови набуття і способи реалізації Україною цивілізаційної суб'єктності, а також перспективи її розвитку у XXI ст. Автори зазначають, що така методологія, по-перше, має бути *потенціалізмом* — способом розвитку реальних можливостей країни в усіх цивілізаційних

вимірах, а по-друге, спрямовувати розвиток країни у річище *гуманізації* — бути антропологічно орієнтованою. Проте цього замало, адже йдеться і про *креативну персоналізацію людини*, здатність виходити за межі буденності, тому така методологія є не просто антропологічною, а метаантропологічною, методологією розвитку людини, а не лише країни.

Запропонована в монографії методологія визначається як *метаантропологічний потенціалізм* — теоретичний і практичний спосіб розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів. Ця методологія поєднує концепцію *потенціалізму*, яку в 80–90-х роках минулого століття розробив академік С.І. Пирожков і яка дозволяє оцінювати багатоманітні можливості, закладені в тій чи іншій системі, з *метаантропологією*, яку розвиває професор Н.В. Хамітов, спираючись на творчу спадщину М. Шелера, М.О. Бердяєва, В.І. Шинкарука. Метаантропологію можна осмислити як теорію буденного, граничного і метаграничного вимірів буття людини чи соціальної системи, яким відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. Поєднання потенціалізму і метаантропології як методологічних стратегій розвитку системи підсилює можливості кожної з них. Потенціалізм набуває світоглядно-ціннісного вектора, а метаантропологія долає відстороненість від реальних процесів розвитку людини і суспільства.

Не можна не погодитися також і з висновком авторів, що народ України тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності з достатньо вираженою орієнтацією на християнські моральні цінності. Важливо, що в цьому контексті дослідники осмислюють роль українських науковців та освітян у досягненні інноваційної й гуманістичної суб'єктності нашої країни.

У монографії переконливо показано, що саме діяльність науковців і освітян породжує демократичну й гуманістичну якість суб'єктності, яка може дати їй нову силу і життєздатність у реаліях *гібридного світового порядку*. Це потребує нової якості суб'єктів реформ соціаль-

ного буття, що, у свою чергу, може відбутися за умови нової якості їхнього світогляду. В цьому контексті автори ставлять дуже важливе питання світоглядного виміру суб'єктності країни і зазначають, що це передусім вимір *ціннісний*. Слід погодитися, що цінності у структурі світогляду сьогодні відіграють ключову роль, адже вони визначають вектори розвитку і можливість єднання як для особистостей, так і для цивілізаційних спільнот.

Автори дають цікаве визначення поняття «світоглядний вимір суб'єктності», що означає актуалізованість тих чи інших цінностей, які зумовлюють консолідованість, активність і спрямованість країни на цивілізаційний розвиток. Світоглядна суб'єктність країни — це свободу вибору і розвитку основоположних цінностей, які визначають ідентичність країни та напрями її розвитку. Можна цілком погодитися з тим, що в демократичному суспільстві світоглядна суб'єктність формується гуманітарною елітою країни у відкритій взаємодії з народом. Унаслідок такої взаємодії актуалізуються цінності, які органічно поширюються в суспільстві. С.І. Пирожков та Н.В. Хамітов ставлять питання про ті основоположні цінності, які стосуються не лише сфери моралі, а й усього спектру цивілізаційного розвитку, називаючи їх *світоглядними цінностями*.

У координатах методології дослідників світоглядна суб'єктність постає обов'язковою умовою і параметром цивілізаційної суб'єктності. Проте, якщо вона будується на основі ідеологічного протистояння, тим більше в разі домінування однієї з ідеологій, то спричинює втрату гуманістичного вияву суб'єктності в усій її цивілізаційній повноті. Дійсно, у XXI ст. це означає послаблення суб'єктності, адже призводить до антагоністичних відносин як усередині держави, так і з іншими країнами. А це може зумовити втрату країною своїх перспектив і цивілізаційних можливостей. Натомість, якщо світоглядна суб'єктність є результатом вільного ціннісного діалогу, вона посилює цивілізаційну суб'єктність, адже діалог на цьому рівні сприяє свободі думки у поєднанні з толерантністю, а тому веде до продуктивної інно-

ваційності в усіх сферах особистісного й суспільного життя.

Автори роблять важливий висновок, що справжню світоглядну суб'єктність країни може актуалізувати не політична ідеологія, а філософія. Так, саме філософія здатна актуалізувати спільні для країни структури світогляду, в тому числі й цінності. На відміну від релігії, яка часто-густо стає фактором конфронтації, філософія по суті своїй спрямована на діалог, примирення, спільний співтворчий пошук істини. Всі протилежні приклади лише підтверджують правило: якщо всередині філософії маємо конфронтацію, боротьбу за владу під маскою боротьби за істину, то це завжди є виходом за межі філософії.

Важливо, що автори монографії не лише говорять про філософію як про методологію науки чи інтегральну соціальну теорію, а зосереджуються на філософії в її *людиноцентричних* вимірах — передусім у вимірах філософської антропології. Переконалися, що в цій праці маємо нову якість практичної філософії людини, яка органічно поєднується із соціальною філософією, філософією історії, політичною філософією, філософією освіти.

Ставлячи питання про філософію, яка здатна актуалізувати світоглядну суб'єктність України, автори піднімають надзвичайно важливу проблему *філософії людяності*, спроможної до креативної актуалізації й гуманізації цінностей, що й зумовлює певну якість консолідації країни, зокрема її суб'єктності. Під людяністю дослідники розуміють «життєво-практичний порив, а не просто гуманізм як теорію чи ідеологію» (с. 216) і підкреслюють, що філософська антропологія є не лише філософією людського в його наявності і буденності, і навіть не лише філософією гуманізму, а й філософією життєвого людського прагнення до духовності й душевності в їх поєднанні, власне — філософією людяності. Не можна не погодитися з С.І. Пирожковим і Н.В. Хамітовим, що для реалізації цього має бути здійснено *поворот від соціоцентризму до людиноцентризму*, зроблено акцент на людській особистості як вищій цінності.

Це глибинно відповідає традиції людиноцентризму, яку започаткував ще Г.С. Сковорода і яка пронизує всю українську філософську думку. Людиноцентричні тенденції простежуються у творчості П.Д. Юркевича, Т.Г. Шевченка, М.О. Бердяєва, В.І. Шинкарука, М.В. Поповича. В цьому контексті методологічно продуктивним є підхід авторів монографії до філософії, який виводить її розуміння за межі лише теоретичного знання до духовно-практичних проявів у *культурі* — філософської есеїстики, філософської публіцистики, філософського мистецтва.

Автори особливо підкреслюють значення єдності філософської науки, освіти і публіцистики в набутті світоглядного виміру суб'єктності. Вони справедливо зазначають: якщо філософська наука створює концепції, які з часом стають основою філософської освіти, а філософська освіта спрацьовує в майбутньому — через студентів і аспірантів, то філософська публіцистика реалізується тут і тепер і дає результат, необхідний уже сьогодні.

Евристично цінним є усвідомлення того, що філософська публіцистика — це публіцистика, яка порушує важливі світоглядні проблеми в актуальному суспільному контексті, а постановка, розв'язання та відкрите дискусійне обговорення цих проблем — «це і є реально працюючий у демократичному суспільстві механізм консолідації, який працює тут і тепер, впливаючи на свідомість і поведінку дорослих соціально активних людей різних професій, соціальних чи етнічних груп; це щоденно сприяє розвитку суб'єктності країни» (с. 218).

Дослідники доводять, що філософія людини і людяності у формі пов'язаних між собою філософської науки і освіти спрямовує імпульс суб'єктності та консолідації у майбутнє, натомість в іпостасі філософської публіцистики вона актуалізує суб'єктність і необхідне для неї єднання навколо гуманістичних цінностей уже сьогодні, тут і тепер. Це зумовлено природою науки, яка висуває нові способи усвідомлення й розв'язання проблем у понятійній формі, та похідної від неї освіти, а також природою пу-

бліцистики, що в усвідомленні й розв'язанні проблем використовує поняття і метафори, а тому є зрозумілою сучасникам, більше того, зачіпає їх чуттєву сферу і тим самим впливає на сьогоднішній день.

Разом з тим, автори демонструють значення філософського мистецтва для розвитку світоглядного виміру суб'єктності країни; вони мають на увазі передусім філософську прозу і поезію, які здатні глибинно об'єднувати не лише навколо ідей гуманізму, а й навколо практик людяності — завдяки героям творів, які реалізують ці практики у вчинках та відносинах.

Особливо хотілося б відзначити творчий розвиток авторами концепції ноосфери Володимира Вернадського — введення концепту «*ноосферна цивілізація*» в контексті проблеми суб'єктності України. Ноосферну цивілізацію вони визначають як «нову якість діяльності і життя людства на основі гармонійних відносин з природою, гуманістичних наукових, духовно-культурних і технологічних інновацій, консенсусу і всесвітньої консолідації задля подолання глобальних проблем і воєн в ім'я гідного розвитку й самореалізації людини» (с. 246). Автори протиставляють її глобальній цивілізації, в якій одні країни визначають своє право бути суб'єктами геополітики, тоді як іншим відводиться безальтернативна роль об'єктів, які використовуються для впливу на суб'єктів-конкурентів та опонентів. Характеризуючи сучасний стан глобальної цивілізації, дослідники вводять цікаве поняття «*гібридної цивілізації*», в якій, «з одного боку, маємо публічно проголошену, але абстрактну толерантність, а з іншого — ксенофобію і агресію до всіх, хто має іншу зовнішність, традиції, мову, цінності і спосіб життя» (с. 245).

Натомість ноосферна цивілізація означає нову цілісність людства. На думку авторів, це нова якість цілісності — гуманістична цілісність людства, де панують справжня толерантність, партнерство, безумовна повага до гідності людини, народу, країни. Евристично цінним є висновок: «лише ініціюючи ноосферну цивілізацію, Україна здатна набути справжню цивілізаційну суб'єктність у світі» (с. 246), який

спонукає до нових глибоких роздумів щодо перспектив нашої країни.

Вважаю, що монографія С.І. Пирожкова і Н.В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і

буття людини» є фундаментальним та інноваційним науковим дослідженням, яке до того ж викладено зрозумілою і ясною мовою, а тому книга буде цікавою як науковцям різних галузей, так і широкому колу читачів.

Vasyl H. Kremen

National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5459-1318>

UKRAINE AS A CIVILIZATIONAL SUBJECT:

A NEW METHODOLOGY FOR HUMAN DEVELOPMENT AND SOCIETY

Review of monograph by S. PyrozHKov, N. Khamitov

“Ukraine as a civilizational subject: from potencies to a new worldview and human existence”

The monograph by S. PyrozHKov, N. Khamitov “Ukraine as a civilizational subject: from potencies to a new worldview and human existence” (Kyiv, Naukova Dumka, 2020) is devoted to understanding the civilizational subjectivity of Ukraine: a state of development when our country decides its civilized destiny, chooses identity and partners. The authors pose and solve the problem of inventing an effective methodology for understanding the country as a subject of history and geopolitics, propose the development of a humanistic civilization project that would contribute to a decent human self-realization. The paper substantiates the need for the formation of a new security system in a hybrid war, as well as the Euro-Atlantic vector as a catalyst for the subjectivity of Ukraine.

Keywords: civilization subjectivity, Ukraine, subject of history, object of history.